

't inschrien

vierde jaargang nr 4, oktober 1972 kwartaaluitgave

Een *Inschrien* is een vakje in de tuugkist waarin waardevolle zaken werden bewaard'.

Kopij inzenden aan:

Th. L. M. van Stapele, Javastraat 24, Hengelo, redactie-secretaris.

Redactie: J. J. H. Meijer, Olde Meulenweg 2, Hengelo, tel. 05400-1 28 51, eind-redacteur.

Adriaan Buter, Neede.

H. H. Hagens, Almelo.

J. Overbeeke, Haaksbergen.

Administratie:

Mej. G. A. Weussink, Kortenaerstraat 20-II, Enschede, tel. 05420-1 02 06

Bank: Algemene Bank Nederland N.V. te Enschede, Hoedemakersplein.

Giro: Nr. 1818110 t.n.v. Administratie 't *Inschrien*, Kortenaerstraat 20-II, Enschede.

Abonnementsprijs *f* 5,— per jaar.

Losse nummers *f* 1,50.

Uitgave van de Oudheidkamer 'Twente' te Enschede.

Overname van de inhoud, in welke vorm ook, is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

In memoriam Jan van der Veen

* te Hardegarijp 2 juli 1904
† te Diepenheim 23 augustus 1972

De tijding van het plotseling overlijden van Jan van der Veen kwam bij zijn vele vrienden hard aan. Nog maar enkele dagen voor zijn verscheiden mocht ik met hem een lang gesprek hebben, waarin onder meer de belangen van de Oudheidkamer Twente, waarvan hij sinds 1947 een actief bestuurslid was, naar voren kwamen en met name zijn wensen over de bibliotheek van onze vereniging. Deze bibliotheek was zijn troetelkind, persoonlijk heeft hij haar geïnteriseerd en legde hij de basis voor de uitgebreide catalogus, die in 1967 verscheen.

Daarnaast kwamen zijn toekomstplan-

nen naar voren. Nu hij wist dat zijn landbouwbedrijf in goede handen was overgegaan en hij daarnaast enkele van zijn openbare functies kon neerleggen, was hij in staat om zich grotendeels te gaan wijden aan zijn grote hobby, de geschiedenis van Diepenheim en de Schipbeek.

Reeds had hij in de loop der jaren in de Verslagen en Mededelingen van de Vereniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis, van welke vereniging hij jarenlang bestuurslid was, enige belangrijke artikelen over deze onderwerpen gepubliceerd, die getuigen van een uitgebreide bronnen- en archiefstudie. Dit bleek ook uit zijn lezingen, die hij o.a. voor onze vereniging hield.

Als excursieleider voerde hij ons steeds weer naar de belangrijke plekken in de Diepenheimse omgeving, er steeds de hoop uitsprekende dat de spade daar opheldering verschafte, waar de schriftelijke bronnen ons in de steek laten.

Voor velen van ons was hij niet alleen een vriend, doch ook een vraagbaak vanwege zijn grote kennis van de streek, die hij, ofschoon Fries van geboorte, beter kende dan wie dan ook. Veel, zeer vel hadden wij nog van hem verwacht. Het heeft niet zo mogen zijn. Hopelijk treden anderen in zijn voetstapen.

D. Jordaan J.G.H.zn.

Artikelen, van zijn hand verschenen:

In de Verslagen en Mededelingen van de Vereniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis

67e stuk, (1952) Een en ander uit het verleden en over de oorsprong van Diepenheim

71e stuk, (1956) De St. Georgius Vicarie te Diepenheim en de borgmannen aldaar

75e stuk, (1960) De Diepenheimse erven uit de jaren 1188, 1578 en 1601

83e stuk, (1969) Een oud tolstempel van de Schipbeek

In 't Inschrijven, 3e jaargang nr. 1, januari 1971: Diepenheim als versterkt stadje.

Veur 'n draod d'r met

De vraag, of een streek als streek mag functioneren, wordt, een kwarteeuw na de opkomst van het regionalisme in Nederland, nauwelijks nog gesteld. Het gebeurt gewoon en bijna iedereen is ervan overtuigd, dat dit een goede zaak is.

De streekhistorie is een van de bindende factoren binnen een regio. Die streekhistorie wordt voornamelijk door amateurs beoefend. In tal van plaatselijke en regionale verenigingen ontmoeten zij elkaar. Maar dikwijls blijven de ontmoetingen te beperkt. Daardoor weet men te weinig van elkaars activiteiten en ontdekkingen. Dat is jammer, want locale historie is nu eenmaal een onderdeel van de totale cultuurhistorie. Contacten buiten eigen plaats en streek kan de serieuze amateur niet missen.

De Oudheidkamer Twente rekent geheel Twente tot haar werkterrein. Zij is geen concurrent van plaatselijke verenigingen, (voorzover die bestaan) maar probeert de plaatselijke amateurs te helpen. Haar verzamelingen (in het Rijksmuseum Twenthe) en vooral haar rijke boekerij over de eigen streek staan haar (en daarmee die plaatselijke amateurs) ten dienste. Ook dit blad, 't Inschrien is met dat doel opgericht. Hoewel gedragen door de Oudheidkamer Twente, is het ook voor niet-leden bedoeld. Zij kunnen er zich op abonneren, maar vooral: hun bijdragen zijn welkom. Dat is al eerder gezegd, maar wij willen het graag nog een herhalen. Mocht u vinden, dat 't Inschrien te weinig aandacht besteedt aan uw plaats van inwoning, dan is de beste oplossing:

Nieuws uit oude boeken

Speurend in de oude boekerij van het historisch museum 'het Palthehuis' te Oldenzaal kwamen we enige wijze lessen tegen, die wij onze lezers niet willen onthouden. Ze komen voor in een tijdschrift uit 1774 getiteld 'Nederlandse Bibliotheek' waarin werken die van tijd tot tijd, over allerlei wetenschappen oorspronkelijk of vertaald, in ons vaderland uitkomen, volledig en oordeelkundig, worden opgegeven.

Enige huishoudelijke lessen voor de vrouwen wel huis te houden is zo wel een kunst als eene deugd.

't Eerste en voornaamste stuk is uw algemeene levenswijze in eene juiste evenredigheid te schikken naar uw inkomsten en uw rang.

Mogelijk kan men zeggen, dat 't bepalen van de algemeene hoeveelheid der uitgaven zelden 't werk zijn van de vrouw, en dat veele mannen niet goed vinden haar nopens den staat van hun vermogen te onderrichten.

Als dit 't geval is, kan de vrouw voor niet meer verantwoordelijk zijn dan voor de som, die haar gegeven wordt. Om uw plan van verteering wel in te richten, zal 't noodig zijn eene vrij nauwkeurige rekening te maaken.

Geregeldheid in betalingen en rekeningen is een wezenlijk deel van de huishouding. Alle eetbare waaren

---

stuur ons een bijdrage. Kort of lang, een gedegen artikel of een curiositeit, het mag allemaal. Wij zullen uw kostbaarheden graag bewaren, daar is een inschrien immers voor. Veur 'n draod d'r met'.

moeten tenminstens éénmaal 's weeks - alle andere leveranties moeten, ten langsten, éénmaal 's jaars betaald worden.

Volstrekte ledigheid is onverschoonlijk in eene vrouw, de naald moet altijd in de hand wezen, in die tusschenpozen, welke tot geen wichtiger einde kunnen besteed worden.

't Is wonderlijk, dat zij, die hun kwaad humeur voor vreemden zoeken te verbergen, onverschillig zijn, hoe grillig en ondraaglijk zij zich aan hunne dienstboden vertoonen, van wien hunne goede naam zo zeer afhangt, en van wien zij geen wezenlijke achting verwachten kunnen, wanneer hunnen zwakheden zo baarblijkelijk zijn.

Laaten wij dog niet vergeeten, dat de menschlijke natuur in alle standen dezelfde zij.

Dit zijn dan de aanwijzingen voor de vrouw des huises, maar in hetzelfde tijdschrift lezen we ook waaraan de dienstboden zich hebben te houden.

Regels voor de dienstboden

- 1 Zonder een goede naam en een goed karakter kunnen ze in geen aanzienlijk of geschikt huisgezin toegelaten worden.
- 2 Een dienst uit eigenzinnigheid of drift te verlaten is een dwaasheit welke altoos te laat berouwt.
- 3 Verstout u nooit, u zelve te verhuuren tot een werk waartoe gij niet bekwaam zijt.
- 4 Zijt altoos trouw - want een trouwe dienstbode is een kostelijk juweel.
- 5 Die eens een leugen spreekt, moet 'er wel 25 bij liegen, om hem te bedekken.
- 6 Weest zedig in uw gedrag, dit past aan uwen staat en maakt u bij uwe meerderen aangenaam.
- 7 Zijt niet vrijpostig doch beleefd. Weest helder, morsebellen en slonsen zijn doorgaans oneerbiedige dienstboden.

8 Verbreidt nooit enige dingen, welke in huis omgaan.

9 Leeft vriendelijk met uwe mededienstboden, wagt u van de dronkenschap. Vloekt en zweert nimmer.

10 Staat vroeg op. Blijft nooit lang uit, wanneer gij om eene boodschap gezonden wordt.

Ziedaar waarde lezers enige berichten over toestanden tweehonderd jaar geleden. Wie schrijft ons eens hoe het met het huishoudelijk personeel gesteld was in het begin van onze eeuw op het platteland en in de stad?

W. F. Anderson

GIETELING

Omdat ik, waar ik woon of wen,
een Deventerse jongen ben,
zing ik, als ik van merel zing,
in geest en zin van **gieteling**.

Want werel heeft men nooit gehoord,
maar gieteling, dat is een woord-
in groen en blauw van IJselrand,
in bruin en grijs van Twenteland.

Josef Cohen

BIJGELOOF

GEESTEREN, 4 Aug. Als een bewijs, dat men het bijgeloof in deze streek soms nog in buitengewone mate aantreft kan het volgende dienen. De dienstmeid van den tapper en winkelier H. Veelers, in het naburige Langveen, gepasseerden Zaterdag bezig zijnde met het planten van selderij, had, terwijl de zon nog aan den hemel stond, eene brandende lamp bij zich. Toen haar daarop gevraagd werd, wat dat licht daarbij beteekende, antwoordde zij:

„dat ze van de moor lert had, as ze selderie of andere kroederieje wol potten, dan mos ze altied de laamp er bie opsteken, dan konden de kwaije luû er niks an doon”.

(Tw. Crt. 5-8-1865)

De namen der Twentse marken

Het gericht Borne

Het gericht Borne bestond uit de marken Zenderen, Hertme, Bornerbroek en het dorp Borne zelf. Vier plaatsnamen dus, waarvan alleen Bornerbroek, als afleiding van de naam Borne, gemakkelijk te verklaren is, terwijl de andere drie tot de merkwaardigste in ons land behoren.

Vooraan staat Borne, een volstrekt unieke naam. De oudste vormen vinden we opgetekend in de Verzamelde Bijdragen tot de Geschiedenis van Twenthe, door C. J. Snuif, 170-171:

1206 Burgunde; 1369 Bornden; 1385 Borgonden, Borne; 1389 Borgenden, Berghenden; 1418 Bornen; 1447 Borgonde, Borgeden; 1448 Borngende; 1500 Boerne; 1497, 1546 Borgen.

Uit deze opsomming blijkt wel dat Burgunde geleidelijk aan, maar niet zonder strijd, is afgesleten tot Borne.

Volgens het Toponymisch Woordenboek (TW) van Gysseling stamt Burgunde van een Germaans 'burgundjo', een bijvoeglijk naamwoord, verwant met het Nederlandse 'berg', en met de betekenis 'rijzende'. Het is moeilijk in te zien wat er zo hooggelegen in en om Borne was, zelfs als we in aanmerking nemen dat de naam waarschijnlijk zo'n 1000 jaar oud is en dat in dat verre verleden het landschap totaal verschillend was van de huidige toestand.

Burgunde heeft heel wat verwanten in Scandinavië: in Noorwegen liggen verschillende plaatsen die Borgund heten en in Zweden ligt in Västergötland de stad Borna, die echter ook nog als Borgunde bekend is. In al deze plaatsnamen is het begrip 'rijzen-

de' van toepassing: het zijn alle hooggelegen plaatsen. Dat geldt ook voor het eiland Bornholm, dat in 1246 Borgunderholm heette, maar in de negende eeuw Burgund; het is immers een steil uit zee oprijzend eiland.

In Duitsland liggen twee plaatsen, waarvan de naam het element 'burgund' bevat: in Hessen lag in 733 Burgunthart en in Westfalen ligt Borgentreich, dat in 1280 Borguntriche en in 1283 Borgentrike heette. In deze twee namen is 'burgund' nog een echt adjectief; het bepaalt het volgend woord, 'hart' dat 'bos' betekende, vooral een bergwoud, en 'rike', een langwerpige woudstrook, in het Nederlands nog als 'reek' voorkomende.

Nu kunnen we voor Burgunthart nog denken aan een 'hoog oprijzend woud', maar in Borgentreich gaat dat minder goed; het lijkt mij dan ook dat in de dertiende eeuw, waaruit de aangehaalde voorbeelden stammen, het woord de betekenis 'groot' had gekregen en dat Borgentreich gewoon het 'grote woud' betekende.

Dan kunnen we ook voor Borne tot een zinnige verklaring komen: in Burgunde zou die 'e' aan het eind een verzwakking van 'a' kunnen zijn, van 'aa', dat we als riviernaam nog altijd kennen. Burgunda zou dan betekend hebben de 'grote rivier', een naam die zich laat vergelijken met Breda, zoals die stad in 1156 al heette, de brede rivier, en Gouda, in 1143 Golda, de 'gouden' rivier, vermoedelijk naar de gele kleur van het water. Dit vermoeden wordt ondersteund door een regel uit een Oudengels gedicht uit de negende eeuw, Elene, waarin verteld wordt dat een groot leger trok 'ofer burgende', ofwel over de 'grote stroom', en daarmee bedoelde men de Donau. Nu ligt Borne aan een allesbehalve grote stroom, die zeker nooit het formaat van de Donau gehad zal hebben, maar die zo'n duizend of

meer jaren geleden vrij breed geweest kan zijn.

Bornerbroek behoeft geen ndare uitleg; het slaat op de broeklanden ten westen van Borne en ontleent zijn naam aan het dorp.

Zenderen, daarentegen, is weer iets bijzonders; het is een van de oudste plaatsen van Twente. In de tiende eeuw werd het vermeld als Sindron; in 1050 als Sinderon en in de dertiende eeuw als Sinderen (TW). Het heeft ook naamgenoten: Sinderen in de Achterhoek, bij Breedenbroek, in 1152 als Sindern vermeld, in 1570 als Synderen; dan het landgoed Sinderen, tussen Zutfen en Voorst gelegen, in 960 vermeld als Sidram; in Westfalen, bij Emsbüren in 1347 'Roelves hues in den Synderen', en tenslotte bij Keulen de plaats Sinthern, in 962 en 1051 Sintere.

De eenvoudigste verklaring is te denken aan het woord 'sintel', dat in het middelnederlands 'sinder' luidde, met de betekenis 'ijzerslakken'; het zou er op wijzen dat in de genoemde plaatsen een zekere mate van ijzerwinning heeft bestaan, waar men het afval, de sinders, liet liggen. Jan de Vries, in zijn Woordenboek der Noord- en Zuidnederlandse plaatsnamen oppert deze mogelijkheid, maar denkt ook aan een Germaans woord 'sinth', in het Oudhoogduits 'sind', dat 'weg' betekende. kennen meer van die werkwoorden, 'zenden', een zgn. causatief werkwoord dat 'doen gaan' betekent. We kennen meer van die werkwoorden, mét het werkwoord waarvan ze afgeleid zijn: drenken van drinken, zetten van zitten, leggen van liggen. Zo moet er naast 'zenden' een werkwoord 'Sinden' bestaan hebben; het betekende 'gaan, reizen'; het verwante 'sinth' betekende aanvankelijk 'weg', later '(dag)reis' en leeft tenslotte nog voort in het bijwoord 'sinds'. Het is niet onmogelijk dat 'sindron' een onbekende

meervoudsvorm van 'sinth' is geweest, misschien te vergelijken met het meervoud 'kinderen' van 'kind'. Dan zou de betekenis geweest kunnen zijn 'wegen' of misschien 'pleisterplaatsen' aan die oude wegen.

Tenslotte Hertme. Het wordt voor het eerst vermeld als Hertmen in 1315 (OO 657); in 1457 als Hertman; 1478 Hartman. Met zulke veertiende eeuwse vormen kan men weinig beginnen; het zou gewoon de voornaam Hartman kunnen zijn. Maar een naamgenoot uit Westfalen kan wat licht verschaffen: in de Kreis Bersenbrück ligt Hertmann, in de dertiende eeuw Hertmen, maar in 890 Hiruthnon. (JON 138). Hierin schuilt het oudsaksische 'hirut', het Nederlandse 'hert'. Er bestaan nog meer zeer oude vermeldingen van deze plaats, die nogal slecht zijn overgekomen; niettemin staat wel vast dat de naam duidt op de aanwezigheid van herten en dat deze uitleg voor het Twentse Hertme aanvaardbaar is.

Een kleine marke, die van Borne, maar met een drietal unieke plaatsnamen.

B. J. Hekket

De naam Enschede

Met de grens van Twente, die de heer te Lintelo ter sprake brengt in het In-schrien van juli 1972, 44-45, heb ik bedoeld dat er in 1119 nog geen staatsgrens bestond zoals we die nu kennen. Over deze grensvorming bestaat een interessant artikel in Westfälische Forschungen, 6 Band, 1943-1952, van J. Bauermann: Vom Werden und Wesen der westfälisch-niederländische Grenze. Als er een grens bestaan heeft, dan kan dat een kerkelijke grens geweest zijn; het artikel geeft daar geen duidelijk antwoord op. Maar ik dacht dat hij met de naam Enschedé niets te maken heeft; in Duitsland komen veel plaatsnamen op 'schede' voor, die met geen enkele grens in verband staan.

B. J. Hekket

Het erve Jonkmans in Deurningen

Een muntvondst

In het Rijksmuseum 'Twenthe' is een vitrine waarin zich drie muntvondsten bevinden. Eén ervan is nog niet lang geleden aan de Oudheidkamer 'Twente' in bruikleen gegeven door de Heer Joh. Kooiker te Deurningen, en is door hem gevonden in het woongedeelte van het erve Jonkmans onder omstandigheden die het vermelden waard zijn.

Allereerst iets over het Jonkmanserve. In de marke Deurningen was het één der gewaarde erven en het komt in het Schattingsregister van 1475 voor onder de naam 'Junginck', met als toevoeging 'clederguet'. Het erve was toen eigendom van het Benedictijner klooster Weerselo en als 'clederguet' was de pacht bestemd voor het bekostigen van kleding voor de kloosterlingen. Na de hervorming werd de boerderij eigendom van de Ridder-schap van Overijssel en kwam de opbrengst ten goede aan het Jufferen Stift Weerselo. In de Franse tijd werd het Nationaal Domeingoed en als zodanig werd ook 'Jonkmans' in 1812 openbaar verkocht. In tegenstelling tot hetgeen bij de meeste andere verkochte boerderij plaats vond, werd hier niet de pachter eigenaar maar was koper de Heer F. F. A. Kistemaker uit Oldenzaal. Zou het de pachter aan contanten ontbroken hebben? Pas enkele jaren geleden heeft de pachter de Heer H. A. Kooiker het erve kunnen kopen.

De vondst. Op een dag in juli 1968 vind op 'Jonkmans' een merkwaardige gebeurtenis plaats. De oudste zoon de

Heer Joh. Kooiker is bezig met de voorbereidingen voor het leggen van een nieuwe vloer in een slaapkamer. Na het wegbreken van de oude cementvloer begint hij te graven in de harde ondergrond. De oude leemvloer komt ook te voorschijn. Terwijl hij zwoegt komt er bezoek, het is de naaste buurman, bewoner van het erve 'Velds'. Deze vraagt gekscherend of Kooiker Jr. aan het schatgraven is. Moeder Kooiker haakt hier op in en zegt dat als zoon Johan bij het graven een schat mocht vinden alles zijn eigendom zal zijn. Wat een grap is bij het gesprek wordt ineens van groot belang als hij voortgezet graven op een diepte van ca. een halve meter, naast een eikenhouten post op de plaats waar vroeger een bedstede geweest is, een klein steengoed potje te voorschijn komt. Van deze vondst is Joh. Kooiker enig eigenaar, want namens de eigenaren van de grond, de echtelieden Kooiker is afstand van alle rechten gedaan. Het blijkt, na schoonmaak, dat er 34 zilveren munten in het potje zitten. De vondst is onderzocht op het 'Kon. Kabinet van Munten, Penningen en Gesneden Stenen' en blijkt te bestaan uit de volgende Nederlandse Munten:

1 Daalder,

8 Guldens van 20 Stuiver

23 Schellingen van 5½ Stuiver,

en voorts uit 2 Britse munten, 'Half Crowns' uit 1696 en 1701.

De aanwezigheid van deze Britse munten is verklaarbaar, doordat na de beklimming van de Engelze troon door onze Stadhouder Willem III er in de Zeven Provinciën ook veel Engelse

munten in omloop kwamen.

Van de vondst is de oudste munt geslagen in het jaar 1683, terwijl de jongste het jaartal 1734 draagt. Niet lang hierna moet het potje met de munten verstopt zijn.

De Oudheidkamer is blij dat zij deze Twentse muntvondst aan de bezoekers van het museum kan tonen.

Een 'Klöpkeshuuske'

Op het erf van 'Jonkmans' staat een oud vakwerk gebouwtje waarin 2 Klopjes gewoond zouden hebben. Sinds lange tijd is het in gebruik als varkensstal, maar oorspronkelijk waren er drie vertrekken in, te weten 2 slaapkamers en een keukentje. De wanden moeten vroeger van leem geweest zijn. Naar het de Heer Kooiker bekend is, was dit huisje vroeger als een 'boavenkamer' tegen de voorgevel van de boerderij aangebouwd. Bij een verbouwing in 1824, waaraan een nu verwijderde gevelsteen herinnert, is het bouwsel overgeplaatst naar de tegenwoordige plaats. Boven de deur in de zijgevel bevindt zich een mooie zandstenen herinneringssteen, waarop de tekst staat: 'SOLI DEO GLORIA'

AÖ 1684

Het huisje is bouwkundig in zeer slechte staat. Redding door een grondige restauratie is nu nog mogelijk, maar naast het financiële probleem is het vinden van een passende bestemming niet eenvoudig.

In de 'Ligger van het hoogadelijke Stift Weerselo' van 1733¹⁾ waarin de gebouwen behorende bij de boerderijen van het Stift ook worden vermeld, heb ik niets over een boavenkamer kunnen vinden. Wel wordt er melding gemaakt van de 'de lijftugt van 4 gebond'. De Heer Kooiker wijst een plaats aan, wat westelijk van het nog bestaande 'Klöpkeshuuske', waar een woonhuis gestaan heeft, alwaar ook Klopjes gewoond zouden hebben.

Het Klöpkeshuuske

Foto: Mevr. C. F. Cromhoff-van Heek

Maar dit kan niet de in 1733 genoemde 'Lijftugt' geweest zijn, daarvoor schijnt het te klein te zijn geweest. Niet ver van de Rijksweg Hengelo-Oldenzaal heeft een nu verplaatste boerenwoning gestaan (nu Wolbert aan de Oude Postweg). Dit zou wel de 'Lijftugt' geweest kunnen zijn.

B. G. Cromhoff

¹⁾ in het Rijksarchiefdepot Zwolle.

ABONNEMENTSGELDEN

De administratrice van 't Inschrien deelt mede, dat 80 abonnees nog steeds niet hebben betaald. Zij verzoekt beleefd doch dringend het verschuldigde bedrag ad f 5,- over 1972 per omgaande op haar girorekening te willen overmaken.

WALVISSEN - NAT EN DROOG

Gedurende de maand oktober houdt de Werkgroep Oud-Neede in de Openbare Leeszaal te Neede (gerestaureerde hessenberberg De Meier) een tentoonstelling, getiteld 'Walvissen, nat en droog - ook in de Achterhoek'. Het onderwerp (walvisfossielen en walvisvaart) herinnert aan een vergeten hoofdstuk in de literatuur over de oude Groenlandvaart: het feit, dat ook Oost Nederland (en met name Twente) aan dit stukje oud-hollandse glorie heeft bijgedragen. Daarop vestigt bijgaand artikel met oude en tot dusver niet gepubliceerde feiten de aandacht. De tentoonstelling is te zien tijdens de openingsuren van de leeszaal: ma.-, wo.- en vrijdagmiddags 14.30-17.30 uur en ma.- en vrijdagavond 18.30-20.30 uur.

Oost Nederland ter Groenlandvaart

De Twentse historicus J.J. van Deirse wijdde in 1938 in het maandblad Noaberschap een artikeltje aan 'Een Lonneker walvisvaarder'. Het is te vinden in zijn verzamelwerk 'Uit het land van katoen en heide'. Van Deirse vertelt dat in de Napoleontische tijd aan de Kuipersdijk in Enschede in een huis, dat nog altijd 'Het Groenland' heet (een stuk bouwland in de buurt heet 'De Groenlandbree') een man woonde die ieder voorjaar naar Amsterdam liep om zich daar op een wasvisvaarder in te schepen. Oude bewoners in de buurt wisten zich de verhalen over de wasvisjacht nog goed te herinneren.

Die man uit Lonneker is geen eenling geweest. Het oosten blijkt veel meer herinneringen te bezitten aan kordate kerels, die ook van hier uit de weg naar het barre noorden wisten te vinden, waar tussen het begin van de zestiende en het eind van de 19de eeuw zoveel Groenlandse walvissen en Noordkapers buitgemaakt zijn, dat men omstreeks 1900 deze dieren uitgestorven waande. Gelukkig blijken ze zich tussen de onherbergzame ijsvel-

den van de Poolstreken toch gehandhaafd te hebben en neemt hun aantal langzaam weer toe.

Het stadje Blokzijl heeft zelfs een bloeiende walvisvaart gekend, die voor de bedrijvigheid van deze aard in Holland, Zeeland en op de Waddeneilanden niet onder deed. De naam van een stuk grond, even buiten de stad, 'Het Traannest' herinnert daar nog aan. De Groenlandvaart, die zijn naam ontleent aan het eiland Spitsbergen, dat men heel lang voor een deel van Groenland versleten heeft, is tot ontwikkeling gekomen, nadat de mislukte tocht van Heemskerck en Barentsz en andere pogingen om een noordelijke doorvaart voor de zeeweg naar Indië te vinden, de aandacht gevestigd hadden op de rijke walvis 'gronden' van de noordelijke ijszee. Ook de Engelsen waren daar actief en dat leidde er toe dat de Nederlanders zich in 1614 aaneensloten in de 'Noordsche' of 'Groenlandsche Compagnie', die van de Staten een monopoliepositie kreeg. Men ving de walvissen langs de kust en sleepte de kadavers (deze soorten blijven drij-

ven op hun vet) naar de wal, waar het spek er in lange repen afgesneden en in koperen ketels tot traan gekookt werd. Hierdoor ontstond op Spitsbergen de zomernederzetting Smeerenburg, die verlaten werd, toen de walvissen zich naar open zee terugtrokken. De speksnijders moesten nu, staande op het gedode dier, dat langszij gesjord was, hun flensmessen hanteren en het spek werd aan boord ingekuipt om thuis in het vaderland verwerkt te worden tot traan voor verlichtings- en smeerdoeleinden en voor zeepfabricage. 'Het Traannest' van Blokzijl zal wel aan zo'n traankokerij herinneren.

Deze Groenlandvaarders namen ook beenderen mee, waarin men soms gaten boorde. Tijdens de thuisreis droop dan uit die aan de mast gebonden beenstukken de fijne 'kneukolie'. Op die manier kwamen honderden walvisbotten in ons land terecht: enkele ribben, heel wat wervels, soms een schouderblad, maar vooral stukken van de reusachtige kaken. Op de Waddeneilanden, waar hout schaars was, deden die 'kakebenen' dienst als hekpalen en zelfs als grafpalen. Elders zijn ze hier en daar nog terug te vinden als wrijfpaal voor het vee. Soms doet ook een hele onderkaak dienst als inrijpoort.

Een dergelijke poort moet volgens Van Deinsen en enkele andere schrijvers, gestaan hebben aan de Wilhelminastraat te Enschede, die vóór de stadsbrand De Heurne heette. Na die brand van 1862 is dit uit een walviskaak bestaande tuinhek nooit meer gezien.

Maar het was niet het enige materiële bewijs, dat ook het oosten deelgenomen heeft aan de walvisjacht. Een wrijfpaal, bestaande uit een stuk walviskaak, heeft nog bij mensenheugenis gestaan in een weide bij de boerderij Werklust bij Almelo, op de plaats

waar nu de Philipsfabriek gevestigd is. Ook in een weide van Twickel heeft, volgens Michel (Herinneringen aan Twente) jarenlang zo'n wrijfpaal van walviskaak gestaan.

En dan zijn er de vondsten door G. J. Eshuis te Almelo en dokter R. ter Borg te Luttenberg van respectievelijk een schouderblad en een rugwervel van een wasvis. Het schouderblad is in 1963 opgedolven uit de bouwput van de Hema, waar ooit eens aan de molenkolk van Almelo een herberg heeft gestaan. Een gat in het (maar voor een deel bewaard gebleven) bot kan er op wijzen dat het als uithangbord waarschijnlijk voor die herberg, dienst heeft gedaan. Er zijn in 'Holland' meer van zulke gevallen bekend. De wervel, een flinke knaap van wel zo'n halve meter doorsnee, heeft meer dan honderd jaar lang dienst gedaan als hakblok op de boerderij Schuttevaer in de buurt Elen, waar Reggeschippers gewoond hebben. Ze kunnen de wervel in Amsterdam verworven hebben, maar misschien is er ook wel iemand uit deze buurt zelf ter Groenlandvaart getogen.

Ook twee ribben, overigens zelden door walvisvaarders meegebracht, zijn in Oost-Nederland terechtgekomen. Eentje die ooit eens aan de gevel van een Zwols patriciërshuis heeft gehangen, wordt nu in het Provinciaal Museum bewaard. De andere is in Oldenzaal te zien. De Zwolse rib bevat geen jaartal. Op die van Oldenzaal lezen we een latijnse spreuk en het jaartal 1592. Hoe deze rib, nog vóór dat er Nederlanders ter Groenlandvaart togen, in Oldenzaal is terecht gekomen is niet met zekerheid te zeggen. De rib zou afkomstig zijn van een potvis. Misschien is het dier op onze kust gestrand.

Niet lang nadat het opschrift is aangebracht, voeren de Nederlanders uit naar de Noordelijke IJszee om walvis-

sen te vangen. Uit Holland en Zeeland, uit Friesland en van de Nederlandse en Duitse Waddeneilanden recruteerde men de stoere knapen voor dit bedrijf. Maar ook Oost-Nederland leverde zijn aandeel. Overlevering en papieren historische bronnen vormen daarvan het bewijs.

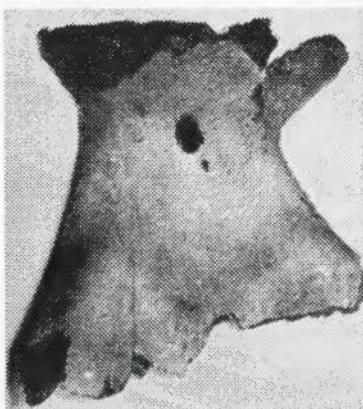
In Rekken heeft een walvisvaarder gewoond op het op 15 mei 1961 afgebrante boerderijtje Meerbekke, dat al in 1188 vermeld wordt. De oude J. H. Bennink op het in de buurt gelegen erve De Wever, die op 17 maart 1946, tachtig jaar oud, overleden is, heeft de oud-varengast, die boer was geworden, nog goed gekend. De Achterhoekse historicus Hendrik Odink noteerde uit zijn mond, dat de boer van 't Meerbekke, wanneer het van dat 'bluisterige' (stormachtige) weer was, altijd placht te zeggen: 'Good weer, um op de walvisjach te gaone'. Volgens de verhalen hebben Vriezenveeners op Russische walsvisvaarders gediend. Gezien de betrekkingen tussen het tsarenrijk en de Vriezenveense 'Rusluu' is dat niet zo verwonderlijk. Het gaat hier onder andere over een familie Aman, ook genoemd de Joonkberends op het Oosteinde. Over hen moet, volgens J. Hosmar, ook nog iets te vinden zijn in de brieven van een 'Rusman', die in Sint Petersburg de zaken van de Vriezenveense kooplieden Kruys behartigde. Een ander verhaal noemt als walvisjagers bij de Russen de zogenaamde Häppies, twee ongetrouwde broers, die later naar Noord Amerika zouden zijn vertrokken. Volgens wijlen de Vriezenveense historicus dokter L. Jonker, zijn hiermee de gebroeders Bernardus en Jan Broertje bedoeld, zwagers van een der Amans. Deze waren in resp. 1799 en 1808 geboren. In 1784 overleed blijkens een brief van de linnenkoopman Wigger Jansen de Vriezenvener Packelet. Zijn naam

komt volgens Ter Kuile voor in een processtuk uit 1742 waarin hij 'den Groenlandvaarder' genoemd wordt. Uit een ander processtuk noteerde Cato Elderink dat in 1651 Jan ten Wageler, broer van een Amsterdamse burgemeester, zich te Amsterdam 'bereits in dienst hadde getreden van de Groenlandsche Companije'.

Er zijn dus enkele Oostnederlandse walvisvaarders, van wie we de namen kennen. Bij de groep mannen, die in 1634 op Spitsbergen overwinterde, was blijkens het journaal de kok, genaamd Alef Willemz, afkomstig uit Gelderland. Voorzover de monsterrollen van Groenlandvaarders bestudeerd zijn, blijken ze twee namen van Zwollenaren te bevatten. Egbert Bergman ('van Swol') was in 1742 'meester' op het schip De Hendk. Tussen 1757 en 1785 komen wij bij een rederij in De Rijk op de monsterrol onder de 'eters' eveneens iemand uit Zwolle tegen. En dezelfde bron (S. Yootsma, Bijdrage tot de Geschiedenis der Nederlandsche Walvischvaart) vermeldt een boekje van de Doesburgse chirurgijn Eduardus Putman, die wellicht op de Groenlandvaart zijn kennis heeft opgedaan.

Dit laatste was niet alleen met 'meester' Bergman en eventueel dus ook met Putman het geval. In de Zaanstreek hebben zich verscheidene chirurgijns gevestigd nadat ze een aantal jaren de matrozen van de Groenlandvaart medisch hadden bijgestaan. En om tot oost Nederland terug te keren: de man, die in de Franse tijd als burgemeester (maire) van Haaksbergen optrad G. Waanders was chirurgijn op de Groenlandvaart geweest. Het diploma, dat hem deswege was uitgereikt, is bewaard gebleven. Ook de Haaksbergse chirurgijn J. W. Smits (die zelfs lijfarts was geweest van admiraal De Winter) had het vak op de Groenlandvaart geleerd. De ge-

Skeletdelen als stille getuigen: schouderblad (eenmaal uithangbord) uit bouwput te Almelo en reconstructie van stuk walviskaak als weideschuurpaal nabij Almelo (de paal op de foto staat in het openluchtmuseum te Arnhem).

Foto pagina 63: Antieke klok met voorstelling van de walvisjacht. Uit de nalatenschap van een Vriezenveense Groenlandvaarder.

richtingsprotocollen spreken van iemand uit Haaksbergen, die niet van de walvisvaart was teruggekeerd. Merkwaardig is ook, dat in de achttiende eeuw diverse inwoners van dit dorp naar Bergen in Noorwegen zijn vertrokken en verder noemt ook hier de overlevering diverse walvisvaarders, uit Haaksbergen afkomstig.

In de huiskamer van de familie Engberts te Rotterdam staat een klok, een zogenaamd 'staand horloge', omstreeks 1750 gemaakt door Johannes van Wijk te Amsterdam. Mevrouw Engberts is 'wijs' met die klok, een antieke blikvanger, die wonderwel past bij haar moderne interieur. Ook haar man mr. B. H. Engberts, ligt de klok na aan het hart. Het uurwerk is namelijk afkomstig van zijn grootvader en een oud familiestuk. De een of andere voorvader, die met de walvisvaart veel geld had verdiend, moet het hebben laten maken.

Behalve de naam van de klokkenmaker, vertoont de wijzerplaat dan ook het opschrift: 'DGroenlandse Visserij'. Onder de schijf met uurcijfers zien we het oud-hollandse bedrijf van de walvisvangst in de wateren ten oosten van Groenland in beeld gebracht. Een aantal driemasters (fluitschepen), een roeisloep, waarop de harponier zijn werpharponen even terzijde heeft gelegd om met het geweer een paar ijsberen op een schots te belagen. Wanneer de klok loopt, dobberen de scheepjes heen en weer en duiken er walvissen op tussen de golven van de Noordelijke IJszee. De grootvader van mr. Engberts kwam uit Vriezenveen.

Het beroep van walvisvaarder is hier bepaald niet zo zeldzaam geweest als Van Deinsse wellicht nog gedacht heeft.

ADRIAAN BUTER

Vragen rubriek

Tesink in Boekelo

Naar aanleiding van het artikel betreffende het Pachtboek van de Hof te Boekelo in het vorige nummer, zond mevrouw L. Wis-sink-Bezoen mij het volgende uittreksel toe: Het erve Tesink geeft ons een van de laatste voorbeelden van verlei of belening in Twente. Het was leenhorig aan 't Stift te Vreden en elke nieuwe bezitter moest dan ook de eed van trouw afleggen en de gewone hulde bewijzen aan de Abdis c.s. van dat Stift, zonder wier toestemming het erve dan ook niet mocht worden vervreemd.

Jan Tesink, de meier van het erve, kocht het de 20 september 1792 voor f 10424,- van de Heer van Boekelo, die voor dat erve leenhorig was aan 't Stift. Blijkens de gezegelde perkamenten beleningsbrief van 30 september 1797 verkreeg hij die toestemming, waarbij de Abdis c.s. verklaren, dat zij het 'Gut Tesink' aan Jan Tesink 'in Gnaden aufs Neue belehnet haben, wie wir hiermit und kraft dieses belehnen und Investiiren, wogegen er Jan Tesink uns gebührliche Huld und Eid zur Treue geleiset, das gewöhnliche Laudemium (consentgeld voor de verkoop) van 5 Kurfürstliche Reinsche Goltgulden justi valoris et ponderis mit 15 Gulden 15 Stuiver holländisch, und die Curialia (hofrechten) mit 25 Gulden 9 Stuiver 4 Deut holländisch entrichtet, und sonst alles Eidlich gelobt und geschworen hat, was ein getreuer Vasall seinen Lehnherren oder Lehnfrauen nach Recht und Herbringen unserer hochgräfllich Abteyliche Lehnkammer und nach Art und Eigenschaft dieses Lehns zu verrichten schuldig ist', enz.

Op 9 december 1806 maakte Jan Tesink gebruik van de hem geschonken vergunning om deze leenhorigheid voor f 300,- af te kopen, zodat hij toen de volkomen vrije beschikking kreeg over zijn erve.

Tot zover het uittreksel. Op dit uittreksel is vermeld, dat het ontleend is aan Dr. A. Benthem Gz., De geschiedenis van Enschede, blz. 84. Het typische is nu, dat noch mevr. Wis-sink, noch ondergetekende, deze vermelding bij Benthem kunnen terugvinden. Welke lezer heeft een uitgave van het aangehaalde boek, waarin deze tekst wel voorkomt? Misschien zou door die aanwijzing het originele archiefstuk te achterhalen zijn.

J. J. H. M.

Boek en Blad

Stichting Historisch Boerderij-onderzoek Boekaankondiging

B. Wander, Bibliografie Historisch Boerderij-onderzoek, Arnhem 1971, IV en 76 pag. Uitgegeven door de Stichting Historisch Boerderij-onderzoek te Arnhem. f 7,50 en f 0,75 verzendkosten.

Tot nu toe bestond er geen overzicht over de literatuur betreffende de oude Nederlandse boerderij. Daarom heeft de heer B. Wander, bibliothecaris van het Nederlands Openlucht-museum te Arnhem, de titels van alle boeken en tijdschriftartikelen die van 1960-1970 over dit onderwerp verschenen, verzameld. Ook aan belangrijke publikaties van aan Nederland grenzende landen, met name België, werd aandacht besteed, evenals aan de voornaamste literatuur van vóór 1960.

De auteur heeft de ruim 700 titels met het oog op de overzichtelijkheid gesplitst in een 'Algemeen Gedeelte' en een deel 'De Nederlanden'. Het Algemeen gedeelte bevat de rubrieken: Algemene Werken, Geschiedenis en methode van onderzoek; archeologische vondsten; constructie, materialen, elementen; Versieringen, tekens, namen; Interieur; Erf, tuin, beplanting; Bescherming, restauratie; Openluchtmusea; Modernisering en verbouwing.

De literatuur over de afzonderlijke boerderijen is per provincie gerubriceerd waarbij dan nog als aparte rubrieken 'Langs de oostgrens' en 'De Zuidelijke Nederlanden' zijn toegevoegd. Een register op persoonsnamen, geografische

---

De naam Enschede

De heer A. H. G. Zonneville te 's-Gravenhage wijst er naar aanleiding van de artikelen van de heren Hekket en Te Lintelo op, dat in de oudere literatuur Enschede wordt teruggevoerd op 'Aneschede', hetgeen dan verlaard wordt als 'aan de scheiding', n.l. de scheiding tussen de hoge zandgrond en de omringende veengebieden, zoals Aamsveen, Haaksbergerveen, Usselerveen. Uit die scheiding zouden dan ook in het allereerste begin de markegrenzen verklaard kunnen worden.

namen en onderwerpen maakt het geheel gemakkelijk toegankelijk.

Alles bijeen een zeer bruikbare publikatie, die de op dit gebied bestaande lacune uitstekend opvult en die in de boekenkast van geen wetenschappelijke onderzoeker of liefhebber mag ontbreken.

Toezending na storting van f 8,25 op giro no. 897058 van de Stichting Historisch Boerderijonderzoek, Arnhem.

Kent U ze nog... de Weerseloërs

Na de oude afbeeldingen nu de oude foto's. De Europese Uitgeverij is met een nieuwe serie prentenboeken op de markt gekomen. Ook nu plaatjes uit de oude doos, maar waar het bij de afbeeldingen vooral om stads- en straatbeeld ging, komen nu de mensen naar voren. In het algemeen de mensen van vóór de tweede wereldoorlog. Inderdaad een tijdstip, waarop de oude doos dichtklapte.

In deze serie 'Kent u ze nog...' is een boekje over de Weerseloërs verschenen, samengesteld door H. J. Kollen. Een gezellig familiealbum, dat door zijn gezelligheid ook buiten de beperkte familiekring genoten kan worden. Natuurlijk zijn het vooral eigen inwoners, die op de vraag 'Kent u ze nog?' bij het zien van deze 'vergeelde' maar in keurig offset afgedrukte foto's een blij verrast 'ja' zullen slaken. Maar ook wie niet in Weerselo thuis was, herkent de oude tijd, waarin het leven nog stapvoets voorwaarts ging. Stapvoets of hooguit in snelle draf, zoals de boer en (keurig gemutste) boerin van het eeuwenoude erva Steendijk (Steendieker Jan en zijn vrouw Leide), die de serie openen met paard en gerij. De oude taveerne bij het Stif, de eerste auto (van burgemeester jonkheer Van Geen), de brievenvaarders met hun grote draagmedaille van vóór de eerste wereldoorlog, de Stifts-organistenfamilie Hazelaar, midwinterhoornblazer (en maker) Herman Weghorst, zorgeloze jagers op het Everlo, de bijna even zorgeloze veldwachters, de handhavers van de volkstraditie bij bruiloften en andere feesten, de deelnemers aan fietstochtjes, uitstapjes voor 'ouden van dagen' en landbouw cursussen en de vertederend kleine mannetjes en vrouwtjes van de schoolfoto's.

Zij allen herleven in dit album met naam en toenaam, maar vooral met hun feestplooï getrokken portretgezichten. Dit is de 'goede, oude tijd' voluit. De andere kant van de medaille kwam niet op het portret. Die was dan ook niet gezellig.

A. B.

Molens in Overijssel, verscheen als dubbel deel van het Jaarboek Overijssel, jaren 1971/72. In twaalf hoofdstukken wordt ingegaan op de diverse aspecten van molens. Onder meer treffen we aan een complete opsomming van wat er heden ten dage in onze provincie nog aan wind- en watermolens aanwezig is. Het geheel is in een functionele vorm gegoten. De verschillende artikelen van de hand van deskundige medewerkers bieden in een prettig leesbare stijl een schat aan informatie. Talrijke foto's, zowel in zwart-wit als in kleur, geven een aangename aanvulling op de tekst.

Eén ding moet mij echter als inwoner van Oele toch van het hart. De benaming Oelemölle (pags. 98, 110) is moeilijk verteerbaar en werd nog nooit gehanteerd. Oldemeule, of liever nog Euler Mölle, is wel juist. Bovendien is de molen niet gelegen aan het Oldemeulenpad 2 (pag. 172), doch aan de Olde Meulenweg nr. 4.

Molens in Overijssel is een boek dat zijn geld (f 32,50) dubbel en dwars waard is. Ieder, die belangstelling voor Overijssel en voor molens heeft, zou dit boek moeten kopen en lezen. Wij kunnen het aanraden!

J. J. H. M.

Tubantia 1972. 12.7 Resten Romaanse tijd blootgelegd in kerk in Eibergen; 5.8 Stroom Russische documenten werpt heel nieuw licht op Rusluie-studie; 8.8 Duits Twickel-bezit (watermolen Lage); 8.8 Boerderij Bannink (Haaksbergen) wordt voor f 700.000 gerestaureerd; 12.8 Jeugd NJBG weer bezig met opraving op 't Stif; 16.8 Commissaris Niers kreeg exemplaar van jaarboek Molens in Overijssel; 29.8 Klompenindustrie werd nieuw leven ingeblazen; 30.8 Verwachtingen export (klompen) zijn mooie luchtkastelen; 1.9 Plannen restauratie Molen van Oude Hengel (Ootmarsum); 2.9 Vrienden van Twickel zijn 'waakhonden van landgoed'; 4.9 Overijsselse Molen zit in geldzorgen; 9.9 Er is genoeg vernield op de begraafplaatsen; 16.9 Bienenpaviljoen in tuin Natuurmuseum geopend; serie Hekket 'wat betekent': 12.9 Pavert, 9.9 Wascink, 16.9 Hoitink.

Dagblad van het Oosten 1972. 28.7 Jan W. Reijnga, meester van de kraantjespot; 15.8 Restauratie van Olde Wheeme (Almelo); 16.8 Mr. Niers liet molenrad Singraven weer draaien; 26.8 Aannemer Wintels wil alle wielen weer laten draaien (Singraven); 29.8 Bestaan textielmuseum hangt aan zijden draad; 4.9 Organisator P. M. Moor wil Overijsselse molens ook in de toekomst draaiende houden; serie G. J. Eshuis Zwerftochten door de Vechtvallie: 29.7 Hoe de boer van 't Buul paardevijgen verzamelde, 12.8 't Melenberg lag aan brink van het gehucht Engeland, 26.8 Roelof van Langen, de adellijke landman van Ane, 9.9 Een Van Langen sneuvelde juli 1227 in slag bij Ane.

Gehoord en gelezen

Ootmarsum. Er bestaan plannen, om de hoge stenen stellingmolen van Oude Hengel aan de Oldenzaalse straat te herstellen. Deze precies 100 jaar oude molen is hard aan restauratie toe. Ook ingeval subsidie van Monumentenzorg en andere instanties uitblijft, wil men het werk doorzetten, waarbij van gemeentewege gedacht wordt aan een zgn. werkverruimingsobject.

Lage (Niedergrafschaft Bentheim). De bekende watermolen, behorend tot het bezit van Huis Twickel wordt gerestaureerd. Er komen weer, zoals vroeger, twee grote onderslagraden. De dinkelarm die het water naar de molen voert, is geheel opgeschoond, evenals de molenkolk, en bevat weer voldoende water om mettertijd de raderen te laten draaien.

Haaksbergen. De café-boerderij Bannink op Scholtenhagen zal geheel in oude trant worden hersteld. Het plan ervoor is, in overleg met Monumentenzorg, opgemaakt door de Haagse, en in Twente niet onbekende architect D Hulshoff. Het oude karakter zal ook inwendig zoveel mogelijk gehandhaafd blijven. Er zal een bedrag van maar liefst f 700.000 mee gemeoid zijn, waarvan f 500.000 subsidie is.

Almelo. De Olde Wheeme, de oude pastorie naast de N.H. Kerk zal worden gerestaureerd. Het bijzonder fraaie huis staat reeds geruime tijd leeg en vormde een dankbaar object voor vernielzuchtige jeugd. Het is echter nog niet te laat. Het gebouw zal o.m. onderdak verschaffen aan het Kerkelijk Bureau van de N.H. Kerk.

Twentsche Courant 1972. 12.8 Boerderij Scholtenhagen wordt weer als in 1850; 12.8 Tubbergen kan centrum worden van Nicolas-kunst; 16.8 Restauratie van Molens vraagt miljoenen; 29.8 Twentse musea in grote nood; 29.8 Pastoor schrijft geschiedenis van de parochie Wegdam; 31.8 Resten van jagerskamp uit ijstijd in Luttenberg; 2.9 'Midden Twente' houdt boerenbruiloft op Twickel; 2.9 De molens malen nog maar langzaam in ons land; 5.9 Dokter Ter Borg speurt al jaren in prehistorie; 12.9 Bello rijdt weer langs de Twentse dreven.

Bodemvondsten

Stadsgracht van Enschede blootgelegd

(Bijdrage tot een reconstructie van verdedigingswerken in en om Enschede.)

Bij het graven van een bouwput voor het nieuwe studio A-theater op de hoek van de Noorderhagen en de Bolwerkstraat is men op de voormalige buitenste stadsgracht van Enschede gestoten. Van deze buitenste gracht is ons zeer weinig bekend. Vast staat dat deze rond 1400 moet zijn aangelegd.

Na het beleg van de stad door Maurits¹⁾ is deze buitenste gracht gedempt, zodat er alleen de binnenste gracht overbleef. Deze heeft bestaan tot vlak na de stadsbrand van 1862. De onderzochte gracht had een meter onder het huidige straatniveau een breedte van 10 meter en in het midden eveneens gerekend vanaf een meter beneden het huidige straatniveau een diepte van 2½ meter, zodat we een diepte van 3½ meter hebben kunnen vaststellen.

Bij de vondst deden zich enkele opmerkelijke verschijnselen voor. Als eerste dient dan vermeld te worden dat op deze plaats in de gracht nagenoeg geen modderlaag aanwezig was. De dikte van de laag was hooguit 0,2 meter. Als tweede dat er ter plaatse geheel geen scherven of ander materiaal gevonden is. Als derde dat de vulling van de dichtgegooide gracht, eveneens vanaf een meter beneden straatniveau, bestond uit grijs/geel gemengd zand. We mogen aannemen dat de gracht dichtgegooid is met de wal, welke zich heeft bevonden tussen de binnenste en de buitenste gracht. De laag zwarte aarde, met puin en ander afval gevuld, die zich tot ongeveer een meter beneden het straatniveau uitstrekke dienen we als normaal te beschouwen, vooral gelet op de jarenlange bebouwing die hier steeds heeft plaats gevonden. Tevens dient vermelding het feit dat onder de gracht direct de maagdelijke grond begon, bestaande uit onaangeroerd geelachtig-wit zand.

Verklaring voor het feit dat de grond vrij onaangeroerd is gebleven en dat er in de gracht bijna geen modderlaag aanwezig was kan misschien gevonden worden in het feit dat de bebouwing van de stad heeft plaats gevonden binnen de binnenste stadsgracht, zodat het huisvuil en ander afval niet in de buitenste, maar in de binnenste gracht werd gegooid, alsmede in het feit dat deze rond 1400 ge-

graven gracht al in $\pm$ 1600 werd dichtgegooid, en dus een kort bestaan heeft gekend.

Wanneer we deze vondst gaan vergelijken met die, welke gedaan is in 1965 op de plaats waar nu schoenenzaak Van Haren is gevestigd, op de hoek van de Oldenzaalse en Langestraat komen we tot interessante bevindingen. In zijn verslag ²⁾ van de opgraving schrijft drs. A. L. Hulshoff dat de gracht bij Van Haren een diepte heeft gehad van 3.90 meter, welk verschil met onze bevindingen we alleen kunnen verklaren in het hoogteverschil tussen het westelijk en oostelijk gedeelte van de oude stad.

Volgens hoogtekarten is het natuurlijk verloop tussen de Veldpoort, en de Espoort 3 meter. Dat het verschil derhalve gesteld kan worden op 0,40 M ligt aan het feit dat de door ons onderzochte bouwput op grotere afstand van de Espoort dan van de Veldpoort ligt. Ook is als gevolg van dit hoogteverschil bij het graven van een gracht in het oostelijk stadsdeel een bredere en diepere insteek nodig, om het water overal gelijk te doen laten staan. Dat er in de gracht bij Van Haren een dikkere modderlaag aanwezig was zou misschien verklaard kunnen worden, doordat de gracht hier 'dieper' was en we daar zitten op de plaats waar een grachtovergang geweest is, teweten de Veldpoort. Aangezien we hier met de officiële stadsingang te doen hebben waag ik te veronderstellen dat de buitenste gracht op de plaats van de stadspoorten het laatst gedempt is vanwege het strategische karakter. Misschien doordat de gracht daar als laatste gedempt is en dus langer bestaan heeft is er meer afval in terecht gekomen. Het blijft echter een veronderstelling, immers een bevestiging hebben we niet!

Voor de duidelijkheid zij nog vermeld dat de onderzochte put gelegen heeft te Enschede kadastraal Enschede Sectie B-1 nr. 6960.

Het schema van de doorsnede van de gracht is de westelijke wand van de bouwput, gelegen op ($\pm$) 7.50 M van de denkbeeldige hoek Noorderhagen Bolwerkstraat.

Enschede 8-9-1972. W. J. E. Berns

Literatuur:

- 1) C. J. Snulf. Verzamelde Bijdragen tot de geschiedenis van Twente, pag. 240 e.v. Amsterdam 1930.
- 2) Nieuwsbulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond. Afl. 12, bladz. 143 e.v. 15 december 1965.

STICHTING HISTORISCHE SOCIËTEIT ENSCHEDA-LONNEKER

Osnabrückstraat 2, Enschede

Sociëteitsavonden en vergaderingen op vrijdagavond: 27 okt., 24 nov., 22 dec., 5 januari 1973, 2 febr., 2 maart, 6 april, 4 mei.

Suggesties en voorstellen betreffende de agenda worden gaarne ingewacht bij het bestuur. Nadere aankondigingen volgen.

giro 22.06.564, penningmeester S.H.S.E.L.

B. W. ter Kuilestraat 231, Enschede.

Bijeenkomst: Huize Hölterhof, Enschede.

MUSEUM PALTHEHUIS, MARKTSTRAAT 13, OLDENZAAL

Het museum is geopend van dinsdag t.e.m. vrijdag van 10-12, 14-17 uur, op zaterdag en zondag van 14-17 uur.

STICHTING HEEMKUNDE VOOR OOTMARSUM EN OMSTREKEN,

STOBKENKAMP 13, OOTMARSUM:

Museum en Los Hoes zijn geopend van maandag t.e.m. vrijdag van 8-12 en 13.30-17.30 uur.

TWENTS-GELDERS TEXTIELMUSEUM, ESPOORTSTRAAT 182, ENSCHEDA:

Het museum is geopend van dinsdag t.e.m. zaterdag van 10-12 en 14-17 uur, op zondag van 14-17 uur.

RIJKSMUSEUM TWENTE, ENSCHEDA

Voorlopig tentoonstellingsprogramma 1972-'73

4 nov. t/m 10 dec.: Weefsels uit Polen.

16 dec. t/m 14 jan. '73: Werk van Enschedese Kunstenaars.

26 jan. t/m 4 mrt.: Christoph Bernard von Galen Vorstbisschop v. Münster 1650-1678.

16 maart t/m 15 april: Dierschilderijen (eigen coll.) n.a.v. gereedgekomen catalogus.

27 april t/m 27 mei: Werk van Käthe Kollwitz.

IMKERSHISTORIE IN BIJENPAVILJOEN

Ter gelegenheid van zijn vijftigjarig bestaan heeft het natuurmuseum te Enschede van zijn vrienden een bijenpaviljoen gekregen, dat begin september overgedragen is. Het is zeshoekig gebouwd als een honingraatcel.

Behalve biologie en folklore van de bij, bevat het paviljoen ook een stuk imkershistorie. De eerste bijenkoning was een holle boomstam. Van deze 'Klotzbeute' tot en met de moderne losse bouw zijn er bijenwoningen te zien, waaronder de typisch oostnederlandse 'bischopsmuts'. Gereedschap en foto's laten zien hoe de boerenimker zijn strokorven vlocht. Honingpersen, een merkwaardige zonnewasmelster en allerlei klein gereedschap voor het behandelen van bijen en voor de honingooft zijn de trots van deze historische verzameling, die nu op unieke wijze is ondergebracht.